

עיונות בענין שינון משניות בעל פה וענין לשון בכלל

שאלה:

האם ראוי להם לתיוקות של בית רבן להקדיש ממירצם לשינון משניות בעל פה כלשונן ממש, או שאין מעלה מיוחדת בכך ודי בשינון התוכן בלבד?

תשובה:

כדי להשיב על השאלה, ראוי לברר מעלת לשון המשניות וללבן ענין עקרוני ומחודש: הלשון בה נתנסחה ונאמרה התורה שבעל פה בסיני. כתב הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה:

"ומשני התלמידים ומן התוספתא וכו' יתבאר האסור והמותר וכו'

כמו שהעתיקו איש מפי איש משה רבינו מסיני".

לכאורה ענין "העתק" הוא שמירה מדויקת אף על לשון הענין שנמסרה בו ההלכה. ובמיוחד ששינון¹. "חייב אדם לומר בלשון רבו". ואם כן יש להניח שאיש מפי איש שמרו גם על הלשון, שאף לשון ההלכה הועברה הועתקה ממשה בסיני והגיעה אלינו בניסוחה המקורי המדויק.

ולפי זה יש לנו ראייה מהרמב"ם שההלכות והשמועות עברו אלינו בלשונן כפי שנמסרו. הווה אומר שהי דיבר בסיני עם משה וכן משה עם בני ישראל בלשון חכמים, אף בזמן מתן תורה! ואכן כן כתב במפורש ה"תפארת ישראל" בפירושו למשנה² בענין הזכרת הביטוי "קלעים" במקום "חומה". וזה לשונו: "...כל משנה שאין בה מחלוקת כך היתה מסורה בלשונה וכהויתה ממשרע"ה ומה"ט אמרינן פרק איזה מקומן בכל יום מדאין שם שום חולק, כך נמסרה לנו בלשונה ממשרע"ה מפי הגבורה. א"כ מה"ט נ"ל שפיר דשפיר נקט התם והכא קלעים, משום דבימי משרע"ה רק קלעים

היו.³

1 עדויות א, ג.

2 מכות ג,ה בועז אות ג וכן זבחים ה,ג יכין סוף אות כד.

3 אמנם ר"ר מרגליות (בייסוד המשנה ועריכתה" עמ"ז הע"ב) נוקט שהכוונה במשנה לתקופת עזרא. "קלעים" נזכרים במגילה י,א בהקשר לבנין בית שני שמתחיל באותה תקופה עשה"ט ובמקורות שציון שם. אלא שיש מן הדוחק ביחוס לשון חריגה של משנה לתקופה קצרה וזמנית, של הבניה בבית שני. דעת הגר"א נבוצל שליט"א

— הנושא הנידון הוא רב משמעות, שכן הוא נוגע בשאלה יסודית ביותר: באיזו לשון נמסרה התורה שבעל פה בסיני?

אם נאמר שהמשניות שבידינו הן בלשון המקורית, כפי שנוסחו בסיני, אם כן יוצא שכבר אז היתה קיימת "לשון חכמים". יתירה מזו: לפי הנחה זו, "לשון חכמים" עצמה היא לשון שהי"ת ומשה דיברו בה, ואינה המצאה מאוחרת שבידי אדם. אבל אם ננקוט כצד השני, שרק תוכן ההלכות שבתורה שבעל פה נמסר מסיני, נמצאנו אומרים שהחכמים הם שהמציאו לשון זו.⁴

להלן נפרט ראיות מהרמב"ם שחולק על גישה זו ונוקט שהלשון של המשניות — "לשון חכמים", התפתחה מאוחר יותר. אין המשניות והתורה שבעל פה כתובות בלשון הי"ת או משה אלא בלשון המדוברת בתקופת חיבור המשנה. גישה זו של רבנו מוכחת ממספר מקורות, כפי שנראה.

א. שנינו בסוף עדיות: "א"ר יהושע מקובל אני מריב"ז ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר וכו'" ובפירוש המשנה של רבנו שם: "לא נשמע ממרע"ה זה הלשון אבל שמע ממנו זה הענין וכו'".⁵

ב. בתחילת מסכת תרומות שנינו: "חמשה לא יתרומו וכו'". כותב רבנו בפיהמ"ש: "אמרם בכל המשנה תרם ותורם ויתרום. בעלי הלשון האחרונים⁶ מקשין על זה ואומרים כי השרש הרים ומרים וירים. וזו אינה קושיה אמיתית כיון שעיקר כל הלשון מן הלשונות הוא חוזר למה שמדברים בו בעלי אותו הלשון ומה שנשמע מהם ואלו בעלי המשנה בלא ספק עבריים היו במקומן, ר"ל בארץ הצבי, ונשמע מהם לשון תרם ובו נשתמשו. הנה זו ראייה שהוא מקובל בלשון ושזו המלה לשון מלשונות העבריים. ועל זה הדרך תהיה תשובתך לכל מי שיאמר מן האחרונים שלשון המשנה אינו צח או שהם השתמשו במלות שאינן

4. ראה דברי הר"ן בתחילת נדרים בענין כינויים. הוא כותב שאלו ביטויים שהומצאו בשפת חכמים ודרגת הביטוי שבהם אינה אלא כשל לשון נכרים. זו וזו נשענים על הסכמת בני אדם ויונקים כחם מהיותם אמצעי תיקשורת מעשיים. עשה"ט.

5. כוונתו שלא מסתבר ששמו של אליהו הוזכר למשה טרם שנולד. והגם שהראה ה' למשה דור דור ושיוי, ראה מנחות כח, ב — מכל מקום השמות לא בהכרח נודעו לו. ועל כל פנים כיון שבין כך יש לרבנו, כנראה, שיטה כללית שההלכות הועברו בתוכן ולא כלשון, נוח לו לפרש גם כאן בהתאם.

6. הכוונה למנחם בן סרוק.

כראוי בלשון. וזה העיקר שזכרתי לך אמיתי אצל החכמים השלמים המדברים על הדברים הכוללים כל הלשונות כולם." מדברי רבנו אלו למדנו שלשון המשנה התפתחה מאוחר יותר כשפה שבה דיברו אנשי ארץ ישראל באותו זמן. עוד למדנו שיש רשות להשתמש בצורות לשוניות החדשות השכיחות במקום, אף אם אולי בעברית הקדומה והשורשית הצורות הנכונות הן שונות. (ואגב אורחא רמז לנו הרמב"ם יסוד חשוב. והוא, שלשון והתושבע"פ היא הלשון של הדור וכך ראוי שיהיה. נושא זה עוד טעון בירור וליבון, ואכמ"ל).

ג. אף מהקדמת רבנו לספר המצוות משמע שלשון חכמים אינה הלשון שבה נמסרו ההלכות. רבנו מסביר שם מדוע כתב את ספרו "משנה תורה" בלשון המשנה דוקא. בין השאר הוא מוננצל על שלא כתבו בלשון המקרא.

"וכן ראיתי שלא אחברו בלשון ספרי הנבואה לפי שהלשון ההוא קצר היום בידינו מהשלים עניני הדינים בו".

רוצה לומר שחסרה שליטה מספקת בשפת המקרא כדי לכתוב בו את ההלכות. מההתנצלות הזו משמע, שלו שפת הנביאים היתה שגורה בפי רבנו הוא היה כותב את ספרו באותה לשון. ולכאורה אין הדברים הללו אלא תמיהה גדולה: מהיכי תיתי שיכתוב הרמב"ם את ספרו, המכנס את התורה שבעל פה, בשפה שחומר זה מעולם לא נכתב בה! כלום עדיף הוא מרבינו הקדוש שהיה בקי בלשון המקרא ואף על פי כן נמנע מלהשתמש בשפת המקרא? ראה היטב הקדמה למשנה⁷ וכך כותב שם רבנו על רבי יהודה הנשיא:

"והיה צח לשון ומופלג מכל האדם בלשון הקדש עד שהחכמים ע"ה היו לומדים פירוש מה שנשתבש עליהם מאותיות המקרא מדברי עבדיו ומשרתיו וזה מפורסם בתלמוד (ר"ה כו, ב)".

המעייין בגמרא שהביא, יווכח שאכן גם פירושי מקרא ידעה אמתיה דרבי. נמצא שאדונה, עורך המשנה, שלט כנראה היטיב גם בעברית המקראית. אם אעפ"כ נמנע מלחבר המשנה בשפה זו, כנראה שהיתה לכך סיבה אחרת. מסתבר שהסיבה היא אחת מהשתיים:

או שהמשנה מעולם לא נאמרה בלשון המקרא, כלומר אף לא למשה בסיני; או שלמרות שליטת רבינו הקדוש בשפת המקרא, אי השליטה של בני דורו חייבה חבור בשפה שגורה בפיהם.

האפשרות הראשונה היא זו שמקובלת, כנראה, על ידי בעל "תפארת ישראל" הנ"ל וההולכים בגישתו. הרמב"ם נוקט כנראה כאפשרות השניה.

7 בד"ה וכאשר סוף עמ' 106 בהקדמה שנדפסה בכרך א במהדורת ש"ס וילנא.

כבר הוכחנו ההגיון שבה מפירושו לתרומות. כמדומה שהיא מוכחת גם מדבריו אלו (בהקדמה למשנה) מיניה וביה. הן הדגיש הפער שבין ידיעת השפה המקראית; לא רק בין פשוטי העם לעומת רבי אלא אפילו בין חכמי ישראל לעומת שפחת רבי! נמצא שאפילו מהבחינה הטכנית היה קשה להסתייע בעבודת החיבור והעריכה בחכמים שלא שולטים בשפת המקרא. לכן בחר בשפת המשנה.

לאור כל האמור ברור שגם הרמב"ם, בהקדמה לסהמ"צ, התכוון לאפשרות השניה. בניגוד למצב שבימי רבי, עורך המשנה, לא רק בני דורו אלא אפילו רבנו עצמו כבר לא שלט כדבעי בשפת המקרא. אם בכל אופן חשב על שימוש באותה שפה היה זה מפני שכנראה פעם אכן נכתבה המשנה – התורה שבעל פה – בשפת המקרא. אלא שעכשיו, כיון שנשכחה שפת הנביאים מהעם (בזמן רבי) ומהמחברים (בזמן הרמב"ם), שוב אין להשתמש אלא בלשון המשנה השגורה.⁸

לאור ההנחה, שלפי הרמב"ם תושבע"פ ניתנה בלשון המקרא, סביר גם להניח שבשפה זו דיבר גם העם באותו דור. במיוחד לפי משמעות פירוש רבנו למשנה בריש תרומות, שראוי לתושבע"פ להתנסח בלשון המדוברת. ואכן מתוך שיחות שנמסרות לנו ברחבי התנ"ך, שרבות מהן הן ציטוט מילולי, משמע שגם שפת הרחוב היתה בלשון המקרא.⁹ והגם שיש לדחות שהציטוטים "מתורגמים" ללשון המקרא, אבל בפועל נאמרו בניב שונה; עדיין מצויות דוגמאות שקשה ליישבם באופן זה. ראה

8. לכאורה ניתן לדחות ראייה זו: יתכן שהרמב"ם נטה לכתוב בלשון המקרא מפני שהמון העם הכירה יותר מלשון המשנה. הרי מצינו עם הארץ בדרבנו, שקרא אך לא שנה, ואינו עם הארץ בדאורייתא. רבנו כתב ספרו גם לכאלו, וכמו שמבאר בהמשך ההקדמה ל"משנה תורה": "עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה וכו' שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם וכו' לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו תושבע"פ כולה ואינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם." מודגש, אפוא, שספרו נועד גם ל"קטן". יתירה מזו: מכלליות הדברים משמע שהספר מהווה מעין המשך קריאה לתורה שבכתב. קיים, אפוא, הגיון מסויים לכתוב הכל בלשון המקרא השגור נפי "הקורא בתושב"כ". ורק חוסר השליטה של רבנו מונעו מלהשתמש בלשון זו.

אלא שאם כך אז חוזרת הקושיא מרבי – אם העם היטיב לקרוא לשון נביאים ורבי עצמו היטיב לשלוט בה, מדוע באמת נמנע רבי מלהשתמש בלשון נביאים? הלא גם הוא שנה לאנשים שקראו תחילה?

לכן עדיפה האפשרות, שקבענו – הרמב"ם חשב לכתוב את סיפרו בלשון המקרא מפני שהתושבע"פ, לדעתו, ניתנה בלשון המקרא:

9. מאידך ראה ראבייה (הובא ברא"ש יומא פ"ח סוף ס"י י"ט), "המשנה נשנית בלשון העולם".

למשל, "ויאמרו מן הוא"¹⁰ שם דברי העם בלשון זו גרמו להשתרשות השם "מן" של הלחם שירד מהשמיים. מסתבר, אפוא, שבציטוט מילולי וישיר של דברים כפי שנאמרו עסקינן. הלשון של משפט זה הוא לשון מקרא. ובכלל נראה ציטוטים רבים במקרא הם מקוריים ולא "מתורגמים". ראה "ויקרא לו לבן יגר שהדותא ויעקב קרא לו גלעד"¹¹. מאידך גיסא זה ברור שיש פסוקים שהם תירגום, כגון "ויאמר פרעה אל יוסף אמור אל אחיך וגו'"; שהרי פרעה לא ידע עברית (ראה רש"י נ, ו). אבל לפי השיטה שתושבע"פ ניתנה בלשון חכמים יש להניח שגם שפת העם היתה כזו. (ובהתאם לפירוש הרמב"ם, למשנה בריש תרומות, שראוי לה לתושבע"פ להתנסח בשפה שהעם מדברים בה ברחוב). רק דברי נבואה, שמחמת נישגבותם נאמרו בלשון מפוארת ומליצית, נכתבו בתורה שבכתב בלשון המקרא. זאת על אף שהעם בלשון היום יום לא השתמש בשפה זו. ואין משום קושי באפשרות, שבו זמנית רווחו שני ניבים של עברית, שהרי מעשים בכל יום שקיים הפרש בין שפת הסיפור והלימוד ובין השפה המדוברת בפי העם. ראה הר"ן הראשון בנדרים בענין כינויים.

★ ★ ★

למחלוקת זו גם השלכות הלכתיות:

א. אם לשון חכמים היא לשון מאוחרת ומלאכותית, הרי שהיא דומה לשפות אחרות שאינן ממש לשון הקודש, כגון ארמית, שיש להם מעמד מסוים בהלכה; שונה מהמעמד של לשון הקודש המקורית, שהיא לשון המקרא בלבד. אבל אם גם לשון חכמים היא מסיני אז יש לה את כל המעלות של לשון הקודש כמו ללשון המקרא. מפורסם פסקו של ה"משנה ברורה"¹² שהמתפלל (או אומר אחד מהדברים הנאמרים בכל לשון הנזכרים במשנה בסוטה ריש פרק שביעי) בכל לשון אינו יוצא ידי חובה אלא אם כן מבין אותה שפה ואנשי אותו מקום מדברים בה. אבל בלשון הקודש אפילו אינו מבין ואין אחרים מדברים בה – יוצא ידי חובה. מתוך נידון דידן מתעוררת השאלה: מה יהיה אם מתפלל או מברך ברכת המזון וכיו"ב בלשון חכמים, לשון המשנה? (כיוצא בזה יש לדון במברך ברכה בלשון בת ימינו. קיים מנהג, אם כי ספק אם ניתקן על דעת

10. שמות טז, ט.

11. בראשית לא, מז. ועיישה"ט בתורה תמימה.

12. סימן סב סק"ג וכן ב"ביאור הלכה" הראשון באותו סימן.

חכמים, שילדים מתחנכים לברך ברכת המזון בקיצור ובלשון ימינו. כשרות מנהג זה גם תלויה בשאלתנו. אם מברכים מדין חינוך ראוי לעשות זאת באופן שכשיגדלו יצאו ידי חובה על פי דין. ואכמ"ל.) אם במושג "לשון הקודש" כלולה גם לשון חכמים, אז יהיה דין המשני"ב תקף גם למקרה זה. אך אם רק ללשון מקרא מעמד לשון קודש, אז ללשון המשנה יהיו לכאורה כל המיגבלות של המשני"ב.^{12*}

אמנם זה תלוי בטעם המשני"ב: שאם ההלכה המיוחדת שנאמרה בלשון הקודש היא משום שהיא לשון בעצם, כיון שהתורה ניתנה בה והעולם נברא בה וטעמים כיו"ב – אז יש השלכה ברורה מכאן אף לנידון שלנו – שאם התורה ניתנה בלשון חכמים, אף היא נחשבת ללשון בעצם שהאומר בה דברי קדושה יוצא ידי חובה גם בלא להבין ממש כדין האומר בלשון המקרא. ואם לא ניתנה תורה – אפילו תורה שבעל פה – אלא בלשון מקרא, מעמד לשון חכמים יהיה כמו של לשון לעז. (וכניסוח הר"ן בריש נדרים בד"ה כל כנויי: "שהרי כל הלשונות אינן אלא הסכמת אומה ואומה ולא גרעה הסכמת חכמים ז"ל מהסכמתם" עשה"ט.)

אבל אם טעם המשני"ב מבוסס על עיקרון תירגום ומקור, והיינו שבקריאת שמע יוצא הקורא במקור אפילו אם אינו מבין עברית¹³, כי הוא אומר את המלים המקוריות בהן נאמרו הדברים בתורה מעיקרא. ולא צריכים להגיע כאן להילכות לשון שענינה תיקשורת. (גם בזה ראה הר"ן הנ"ל.) אבל במשתמש בלשון ובמלים אחרות אין לאמירתו אלא דין תירגום. לכן כאן כבר קמה וניצבה ההלכה שאין ללשון תוקף אלא אם כן היא מובנת למשתמש בה ולסביבתו. לפי סברה זו אפילו אם התורה שבע"פ ניתנה בלשון חכמים, מכל מקום הקורא קריאת שמע מתורגמת ללשון חכמים כבר סטה מהמקור ואין יכול ליהנות מהמעלה של המקור אלא משועבד הוא לכללי "לשון" שענינם, כאמור, תיקשורת והבנתה¹⁴.

ב. ידועה שיטת המגן אברהם¹⁵ שבתורה שבכתב אף הלומד בלי להבין יוצא ידי חובת תלמוד תורה, אך בתושבע"פ אינו נחשב ללומד אלא אם כן מבין את התוכן. ההבדל אולי נעוץ בהבחנות שלעיל. כיון שהתושב"כ היא ממש בלשון שניתנה מסיני אם כן "חפץ" של תורה לפנינו. ישנה, אפוא, מעלה

12. ראה שו"ת הגרעק"א קמיי"א סי' כה שסתם להתיר ברכה בלע"ז, רק דן בענין מוציא שם שמים לבטלה. ע"ש.

13. למעט פסוק ראשון, עי' בהל' קרי"ש שם סוסי"י סי'.

14. ויעויין בסברות אלו בשיעורי הגר"ש רוזובסקי ז"ל לריש נדרים שם ובדברי הגר"ז שהובאו שם.

15. או"ח נב.

סגולית לקריאה בלשונות אלו ושם עיסוק ב"תורה" לקורא בהן. אבל לשון התושבע"פ היא רק מכשיר שדרכו מגיעים להבנת עניני התורה, ואין ללשון לסיגנון ולניסוח מעלה עצמית, כיון שלא לשון הי"ת היא – לפיכך אין ה"קורא" נחשב לעוסק בתורה אלא המבין בלבד.

לאור כל האמור ניתן להשיב על השאלה בענין מנהג תלמודי התורה שנערים – תשב"ר משננים בעל פה משניות כלשונן. נלענ"ד שגם נידון זה תלוי במחלוקת הנ"ל. אם המשניות נמסרו מסיני כלשונן שבידינו, אז יש לפחות ענין סגולי בשינון המשנה כלשונה. הדבר דומה למיכלול הענינים שמצינו בהם את המושג "כנתינתה", כגון איסור בעל קרי בלימוד תורה ושיש לנהוג בלימודה ברטט ובזיעא וכיו"ב. לכן י"ל גם שראוי לה למשנה שתיחקק בלשונה – בלשון שבו נמסרה. אבל אם הלשון של המשנה היא לשון מאוחרת – זו של רבי, ונתינתה היתה בלשון מקרא; שוב אין בזה "כנתינתה". ודוק. באשר למעלה שישנה בהקפדה על לשון רבינו הקדוש: שגם היא לאו מילתא זוטרתא כמובן, שמעתי שמצטטים בשם הגרי"ז שאין בתורה שבעל פה ענין בלשון כלל. מאידך גיסא מפורסם המעשה באחד מגדולי הראשונים בצרפת שאחר שנשרף התלמוד בפריז, מתוך שידע הגמרא בעל פה כלשונה – שיחזרו את לשון הש"ס על פיו. ידוע שהגרי"א היה מסוגל אפילו לחזור על מסכתות הש"ס בהיפוך. כיוצא בזה מספרים על הגרי"ח שמולביץ מפי תלמידי ישיבת מיר שגלו ללא ספרים לשנחאי. ואף על הגרי"ז עצמו מסופר שזכר בעל פה לשונות חז"ל והרמב"ם. ודוחק לומר שהדברים נקלטו בלא משים. וצ"ע.

עוד יש להעיר: על פי רוב המאמץ המושקע בהקפדה על שינון הלשון והנוסח גוזל זמן שהיה ניתן להקדישו להרחבת העיון במשניות והבנתן. זה גם מרגיל לפעמים לשטחיות בלימוד בעתיד. ענין זה אף נחשב בפשטות לביטול תורה, שהרי קיים גם ביטול תורה באיכות. ראה רמב"ם ריש הלכות תלמוד תורה¹⁶ מסיבות אלו ואחרות יש המתנגדים להקפדה על זכירת הלשון.

16. ויש לעיין, לפי הסבר זה, אם גם בתירגום תורה שבכתב מתקיים דינו של המג"א הנ"ל. דאם צריכים ממש לאותו חפצא שניתנה בסיני – כאן מדובר בדבר אחר, מתורגם. אבל אם די בביטוי הדברים כמו שניתנו – די גם בתירגום מדויק. ופשיטא שמעלת תושבי"כ מתקיימת בתירגום לאותן שבעים לשון שהדברים בסיני נתחלקו להם. ראה שבת פח, ב. ואכמ"ל. והנה אם דינו של המג"א תקף גם לענין נביאים וכתובים, אע"פ שדבריהם לא ניתנו מסיני, רואים

לסיכום : נראה שכיון שמחלוקת היא ולדעת הרמב"ם אין לשון התושבע"פ כנראה מסיני, אין להקפיד על שינון לשוני של המשניות. זאת במיוחד לאור הבעיה של ביטול תורה אפשרי וכשנ"ת. כמובן שכל הדברים כאן נאמרים להלכה ולא למעשה, ויש לשאול את פוסקי הדור שיכריעו הם. במיוחד שהענין נוגע לשיטות לימוד וחינוך של תינוקות של בית רבן שבהבל פיהם העולם קיים.

שכל נוסח שהתקדש כ"מקרא" יש בו חפצא של תורה. וצ"ב ודוק. ועיין בכלל הדברים בתחילת מאמרי "קריאת פרקי תהלים כתלמוד תורה" ספר הזכרון "תהילת שפר" לעי"נ אלי שפר הי"ד, י"ם תשמ"ט.

17. פרק א מהל' ת"ת הל' ד דמבואר שיש מעלה לאיכות.